

»Barokna Rijeka«, novi projekt znanstvenika s Katedre za umjetnost ranog novog vijeka riječkog Filozofskog fa

RIJEKA JE REGIONALNI KULTURNI CENTAR BAROKNE UMJETNOSTI

Umjetnost baroka u svoje je doba dala novo lice našem gradu i riječkim crkvama, a upravo se tim stilskim razdobljem bavi projekt »Barokna Rijeka«, voditeljice prof. dr. sc. Nine Kudiš. Riječ je o novom u nizu istraživačkih projekata koje provodi Katedra za umjetnost ranog novog vijeka pri Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, a nedavno su pokrenuli i internetsku stranicu <http://ribri.uniri.hr>. Stoga su nam prof. dr. sc. Nina Kudiš te izv. prof. dr. sc. Damir Tulić, kao i asistenti Marin Bolić i Mario Pintarić progovorili o vrijednosti umjetničkih ostvarenja iz razdoblja baroka u Rijeci i okolici.

- Govoreći o baroknoj umjetnosti, Rijeka se potvrđuje kao apsolutni regionalni kulturni centar po strukturi, kvaliteti i kvantiteti umjetnina. Gotovo sve povijesne riječke crkve do nas su došle zaogrnuti baroknim ruhom. Taj je dominantni sloj izuzetno vrijedan jer nam svjedoči o ekonomskoj i umjetničkoj snazi grada i njegovih stanovnika u 18. stoljeću. Iako je tijekom dosadašnjih istraživanja sakralnih spomenika postignuta vrlo dobra suradnja i susretljivost njihovih vlasnika, treba napomenuti kako je gradsko sakralno blago ipak još nedovoljno prepoznato i cijenjeno. Čini se da nedostaje sluha sa svih strana glede boljeg povezivanja struke i vladajućih struktura, a što rezultira nedovoljnom informiranosti lokalne publike, ali i turista, istaknuo je Damir Tulić na samom početku.

Nova povijest umjetničke baštine

Zatim smo istraživački tim pitali o mogućim novim otkrićima i spoznajama o riječkoj umjetnosti iz toga razdoblja.

- Napredak u metodologiji i spoznajama u humanističkim znanostima rijetko je spektakularan poput onoga u egzaktim ili biomedicinskim znanostima, no on je stalan, a ponekad i radikal. U svjetlu toga, knjige i članci objavljeni o riječkoj spomeničkoj baštini tijekom prošlog stoljeća danas su pomalo zastarjeli. Tako se u široj riječkoj javnosti hvalevrijedna knjiga Radmile Matejčić »Kako čitati grad« ili njeno poglavlje u knjizi »Barok u Hrvatskoj« (1982.) još uvijek smatraju »svetim pismom«, kažu Kudiš i Tulić te nastavljaju:

- Od istraživanja koja su iznjedrila ove važne tekstove prošlo je gotovo pedeset godina te se metodologija istraživanja u povijesti umjetnosti znatno promijenila. O pojedinih majstorima i umjetninama pak posjedujemo daleko više podataka. Nova arhivska i in situ istraživanja pokazala su daleko kompleksniju sliku Rijeke tijekom 17. i 18. stoljeća te su dala znatno širi i precizniji kontekst za tumačenje umjetničke baštine. »Izronila« su sasvim nova ili do sada nepoznata imena majstora i naručitelja. Stoga danas možemo tvrditi da smo kao grupa istraživača u mogućnosti ispisati potpuno novu povijest umjetničke baštine barokne Rijeke.

No, mišljenja smo da se novim znanstvenim doprinosima najbolje može iskazati poštovanje važnim znanstvenicima i njihovom radu. Stoga smo kao Katedra odlučili znanstvenim skupom obilježiti 100. godišnjicu rođenja i 30. godišnjicu smrti Radmile Matejčić, koja je tijekom druge polovice 20. stoljeća dala najveći doprinos poznavanju umjetnosti 17. i 18. stoljeća u Rijeci, Istri i Hrvatskom primorju, rekli su.

No, »Barokna Rijeka« nije jedini projekt koji se bavi istraživanjem ovakve tematike jer se on ispunjava s drugim dvama projektima »Et tibi dabo: Naručitelji i donatori umjetnina u Istri, Hrvatskom primorju i sjevernoj

Dalmaciji od 1300. do 1800.«, čija je voditeljica također Nina Kudiš, dok projekt »Mramor, pigmenti, zlato i svila: luksuzne umjetnine barokne Rijeke« vodi Damir Tulić.

- Ovi i još neki projekti vezani su isključivo uz Katedru za umjetnost ranog novog vijeka pri Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci te naše vanjske suradnike poput dr. sc. Ive Jazbec Tomaić, dr. sc. Danijela Cikočića, Mateje Jerman i Ivana Brauta. Osim projekta »Et tibi dabo« svi su drugi u stvari vrlo skromno financirani te njihov »output« kvantitativno i kvalitativno višestruko nadmašuje uložena sredstva. Rezultati naših istraživanja dostupni su na internetu na mrežnim stranicama <http://donat.uniri.hr>, <http://pietasetfama.uniri.hr>, <https://baroknarijeka.uniri.hr>, pa pozivamo vaše čitatelje da i ondje pogledaju naš rad. Također, valja istaknuti da su rezultati našeg rada i fotografije, plakati, knjižice sažetaka, pozivnice kao i internetske stranice. Damir Tulić autor je većine fotografija koje koristimo kao vizualni materijal u našim člancima, znanstvenim radovima i prezentacijama. Ivan Braut zaslužan je za grafičko oblikovanje većine naših plakata, knjižica sažetaka i pozivnica, dok Mario Pintarić i Marin Bolić upravljaju internetskim stranicama projekta, kaže Nina Kudiš.

Mramorni oltar predviđen za »vječnost«

Potom smo pitali da nam više kažu o njihovoj tvrdnji da se »po količini velikih kipova postavljenih na ili uz oltare na istočnom Jadranu s Rijekom mogu mjeriti jedino Zadar i Dubrovnik«. Skulpture u tim dvama gradovima nastale su mahom kao djela uvezena iz Venecije, a u Rijeci su se od druge četvrtine 18. stoljeća kipovi klesali u barakama na morskome žalu ispred gradskih zidina.

- Kako bismo što jasnije shvatili promjenu koja se dogodila u razdoblju baroka, kod nas mahom od kraja 17. i kroz cijelo 18. stoljeće, trebalo bi najprije zamisliti naše crkve i samostane kao mjesta u kojima pobožnost vizualno progovara kroz umjetnička djela. Kada govorimo o Rijeci, treba istaknuti da su sve do kraja 17. st. gradske i samostanske crkve bile pune drvenih pozlaćenih oltara s kipovima. Međutim, od 1692. i gradnje prvog mramornog oltara s kipovima, odnosno onog glavnog u Trsatском svetištu, događa se promjena, stariji se drveni oltari mijenjaju novima od skupocjenog mramora. Ovaj je materijal oduvijek bio popularan u Italiji, posebno u Veneciji, a iza gradnje takvih oltara uvijek su stajali bogati pojedinci, bratovštine ili čitave zajednice. Mramorni oltar bio je predviđen za »vječnost«, a plemenita raznolikost njegovih vrsta, tekstura i boja nadopunjena elegantnim skulpturama bijelih sjajnih površina, rijetko je koga mogla ostaviti ravnodušnim.

Kako se materijal nabavljao u Veneciji, tamo su se onda naručivali i oltari

U povijesti umjetnosti svako istraživanje mora započeti radom na terenu - Nina Kudiš, Mateja Jerman, Marin Bolić, Damir Tulić i Mario Pintarić na terenskom istraživanju u Austriji

sa skulpturama, a takav je slučaj gotovo na cijeloj istočnoj obali Jadrana, opisao je Damir Tulić, te su oni i Mario Pintarić objasnili kakvu je ulogu u tome imao Antonio Michelazzi.

- On je fascinantna pojava u Rijeci 18. stoljeća, ali i na čitavim ovim prostorima. Rođen je 1707. u Gradisca d'Isonzo te je kao mladić oko 1724. došao u Rijeku, skrasio se i otvorio radionicu za izradu mramornih oltara i skulptura. Nova su arhivska istraživanja pokazala kako je majstor u svoju bottegu dovodio šegrt i pomoćnike iz same Venecije. Ono što Michelazzija čini posebnim, među brojem drugim majstorima altaristima na Jadranu, njegova je umjetnička svestranost, odnosno mogućnost klesanja kvalitetnih skulptura u mramoru. Time je Rijeka postala centar sasvim nove umjetničke produkcije u kojoj su se mogli naručivati mramorni kipovi u njegovoj radionici. Imajući takvog majstora u svojoj sredini, imućni su riječki građani, plemići i bratovštine mogli iskazati svoje bogatstvo, sada podižući mnoštvo mramornih oltara s kipovima.

Michelazzi: carsko-kraljevski arhitekt

O Michelazzijevom ugledu svjedoče narudžbe za krčku, zagrebačku, senjsku i pićansku katedralu, ali i brojne crkve u Rijeci i na Kvarneru, a posebno valja istaknuti njegovo remek-djelo, oltar svetog Franje Ksaverskog u današnjoj katedrali u Grazu. Michelazzi je umro u Rijeci 1771. te je pokopan u riječkoj Zornoj crkvi Uznesenja Marijina, u kojoj je prije pola stoljeća i započeo svoju karijeru, rekli su i pojasnili da je riječ i o majstoru koji

Govoreći o baroknoj umjetnosti, Rijeka se potvrđuje kao apsolutni regionalni kulturni centar po strukturi, kvaliteti i kvantiteti umjetnina. Gotovo sve povijesne riječke crkve do nas su došle zaogrnuti baroknim ruhom. Taj je dominantni sloj izuzetno vrijedan jer nam svjedoči o ekonomskoj i umjetničkoj snazi grada i njegovih stanovnika u 18. stoljeću

se bavio arhitekturom.

- Naša recentna istraživanja pokazala su da je Michelazzi bio i vrlo važan te ugledan arhitekt. Carica Marija Terezija 1755. imenovala ga je carsko-kraljevskim arhitektom. Zato je upravo on bio zadužen za velik dio javnih gradnji i infrastrukturnih projekata, kako u samoj Rijeci, tako i u Senju i Karlobagu. Dogodine je 250. obljetnica smrti ovog za Rijeku najvažnijeg kipara, ali može se reći i umjetnika uopće, jer je njegov opus najbrojniji i najzaokruženiji rad nekog likovnog stvaratelja u čitavoj povijesti Rijeke do 20. stoljeća. U tu svrhu planiramo, koliko epidemiološka i financijska situacija dopuste, nastavak istraživanja u Hrvatskoj i inozemstvu koje će, nadamo se, biti okrunjeno monografijom o ovom kiparu čiji se opus može smatrati unikumom za čitavu Hrvatsku 18. stoljeća, rekli su.

Na naše pitanje o najznačajnijim baroknim spomenicima i radovima u Rijeci, Mario Pintarić je rekao:

- Zahvaljujući ekonomskom i gospodarskom razvoju Rijeke tijekom 18. stoljeća, došlo je do naglog bogaćenja gradskog stanovništva. Među novim riječkim bogatašima posebno mjesto zauzima obitelj Simonea Orlanda. Ta obitelj, najvjerojatnije venecijanskog podrijetla, 1715. godine postaje dio kranjskog plemstva odredbom cara Karla VI., a iste je godine odlučila svoj novi društveni status okruniti gradnjom obiteljske kapele u riječkoj Zornoj crkvi, današnjoj župnoj crkvi Uznesenja Marijina. Tada Simone Orlando donira veliku sumu novca za preuređenje i produženje svetišta te gradnju novog monumentalnog mramornog oltara i kripe. On umire

1719. pa sve poslove oko preuređenja svetišta preuzima njegov najstariji sin Antonio, koji je imao vodeću ulogu u životu Rijeke te vodio riječku filijalu Bečke Istočne kompanije zadužene za trgovinu s Mediteranom. Zahvaljujući njemu, radovi na preuređenju svetišta završeni su 1725. godine. Novi je monumentalni oltar izradio ljubljanski altarist Luka Mislej, a kiparsku opremu ugledni venecijanski majstor Jacopo Contieri. Najljepši ukras oltara predstavljaju četiri velika mramorna kipa svetaca osobnih zaštitnika članova obitelji Orlanda. To su sv. Šimun Apostol, sv. Ana, sv. Margareta te sv. Antun Padovanski. Nedavna istraživanja Damira Tulića pokazala su kako je oltarnu sliku s prikazom sv. Franje Ksaverskog i svete Barbare, također svetaca zaštitnika članova obitelji, naslikao omiljeni slikar riječke aristokracije Cristoforo Tasca.

Sveto kazalište

- Glavni oltar Zborne crkve spomenik je najvažnijoj riječkoj patricijskoj obitelji 18. stoljeća te predstavlja jedno od najznačajnijih kiparsko-altarističkih ostvarenja u Hrvatskoj iz razdoblja baroka, kazao je Pintarić. Velika je ovo tema i istraživanje pa smo nastavili nešto konkretnije, pitajući o glavnom oltaru u riječkoj augustinskoj crkvi te o specifičnoj baroknoj ikonografiji theatrum sacrum, odnosno svetom kazalištu.

- Razdoblje baroka vrijeme je u kojem se možda više nego ikada prije željelo »bombardirati« sva osjetilja promatrača kako bi mu se što jasnije i potpunije prenijela poruka ili oduševljenje za svijet i ideje koje se promoviraju. Zato su podjednako korištene sve vrste likovnih, ali i drugih umjetnosti. Tako su, primjerice, crkveni interijeri sugestivno nadopunjavani glazbom, posebno dizajniranim svjetlom, raznim optičkim pomagalima i mehanizmima pa čak i mirisima. Sve je to trebalo na vjernika ostaviti snažan dojam, nalik svetom kazalištu, u kojem aktivno sudjeluje i gledatelj. Glavni oltar u nekadašnjoj augustinskoj, danas dominikanskoj crkvi svetog Jeronima, dao je 1744. podignuti bogati riječki građanin, Giuseppe Minolli porijeklom iz Chietija. On je, nesumnjivo po uzoru na

kulteta

TURNI OSTI

Orlandove, donirao veliku svotu za gradnju mramornog oltara i obiteljske grobnice, ostavljajući i legat 2.000 zlatnika za svakodnevne svete mise, koje su služene za duše u čistilištu. Autor oltara je Antonio Michelazzi, koji je isklesao i kipove svete Marije i Josipa u prirodnoj veličini, kao zaštitnike supružnika Minolli. Međutim, specifičnost ovog oltara je niša ispod oltarne ploče gdje su prikazani kipovi duša u čistilištu među plamenovima, a spašava ih anđeo. Time je majstor na posve inovativan način izveo theatrum sacrum - sveto kazalište, udovoljavajući želji naručitelja i njegovog legata za spas duša. Svaki dan kada svećenik služi misu, na mističan se način oslobađaju »mramorne duše« prikazane među čistilišnim plamenovima, kazali su Tulić i Pintarić. Nina Kudiš nastavila je opisujuću slikarsku baštinu barokne Rijeke.

Strani majstori

- Iako je tijekom 17. i 18. stoljeća grad bio vrlo prosperitetan te je rastao broj stanovnika, pogotovo onih imućnijih, u ovom se razdoblju nije uspjela razviti važna ili ugledna slikarska radionica, poput one kiparske koju je vodio Antonio Michelazzi. U Rijeci su djelovali neki domaći slikari, poput Ivana Franje Gladića ili Gladića u 17. stoljeću ili Giovannija Fogenta, odnosno Antona Vlatkovića u onom 18., no broj i kvaliteta njihovih sačuvanih djela, nažalost, naš grad nikako ne čine važnim slikarskim centrom. Za velike i važne narudžbe Riječani su se u navedenom razdoblju obraćali majstorima koji su imali dobru reputaciju u zemljama Unutarnje Austrije, poput Giovannija Pietra de Pomisa, Serafina Schoena, Cristofora Tasche ili Valentina Metzinger. Sada znamo da su svi oni u Rijeci boravili kraće ili duže vrijeme, a neki su se ovdje i nastanili ili posjedovali nekretnine, kazala je Nina Kudiš.

Marin Bolić progovorio je o temi uzora i modela za neke od slika koje se čuvaju u riječkim crkvama te Povijesnom i pomorskom muzeju Hrvatskog primorja.

- Identificiranjem modela i grafičkih predložaka prema kojima su nastale pojedine slike, možemo dobiti vrijedne informacije. Ta metoda, koja je danas općeprihvaćena u povijesti umjetnosti, prvenstveno omogućava da se preciznije odredi vrijeme nastanka nekog djela, a ponekad i umjetnički krug u kojem je nastalo. To je dodatni poticaj stvaranju digitalnih zbirki jer treba imati na umu da brojne institucije često posjeduju građu, kao što su primjerice grafički listovi, kojoj dugotrajno izlaganje u stalnom postavu muzeja ili zbirke šteti. Takvu je građu stoga potrebno čuvati u vrlo specifičnim uvjetima u spremištima pa onda, ako nije digitalizirana, nerijetko nije ni dostupna stručnoj i široj javnosti. Treba istaknuti da se ovim istraživanjem, posredno, otvorio i problem provenijencije Zbirke starih majstora. Pitanje provenijencije umjetničkih djela u posljednje je vrijeme vrlo aktualno u okviru istraživanja umjetnosti ranog novog vijeka. Kada je riječ o slikama iz Zbirke starih majstora, još uvijek se može čuti ideja da su to djela što potječu iz nekadašnje zbirke Lavala Nugenta koja se nalazila u frankopanskom kaštelu na Trsatu. Međutim, ta teza nikad nije bila potkrijepljena uvjerljivom argumentacijom, utemeljenom na ispravnu tumačenju arhivskih dokumenata. Utvrđivanjem grafičkih predložaka za

Glavni oltar
u crkvi
Uznesenja
Marijinog

Glavni oltar u nekadašnjoj augustinskoj crkvi svetog Jeronima

Slika Giovannija Pietra de Pomisa na kojoj su prikazani Bogorodica i Dijete sa svecima te riječki kapetan Stefano della Rovere s obitelji u crkvi Gospe Trsatske

NAJZNAČAJNIJA KASNOBAROKNA PALAČA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Kako pojedini autori navode da je upravna zgrada šćerane »najznačajnija kasnobarokna palača na istočnoj obali Jadrana«, pitali smo Ninu Kudiš i Damira Tulića da nam kažu koliko je baroknih obilježja zgrade preživjelo do današnjih dana te što misle o projektu kojim će ona postati novi dom Muzeja grada Rijeke.

- Riječku javnost već dugi niz godina, možda baš od osamdesetih godina 20. stoljeća, kada je pokrenut čitav niz više ili manje uspješnih inicijativa za stvaranje gradskog povijesno-kulturnog identiteta, odlikuje određeni kampanilizam, odnosno, pretjerana privrženost zavičaju koja onemogućuje razumijevanje i zanimanje za šira kulturna pitanja, zdušno poticana od političara ili samozvanih stručnjaka u njihovoj službi. Sama po sebi, ljubav prema svojem gradu ili kraju, hvalevrijedan je osjećaj, no kada se pretvori u nekritičan odnos prema baštini koja se, s jedne strane »kuje u zvijezde« bez ikakvih stručnih kriterija i znanja, a s one druge sustavno devastira, kod znanstvenika i istraživača izaziva duboku zabrinutost i zazor. U svjetlu navedenog, valja se svakako složiti s tvrdnjom o upravnoj zgradi tvornice šćera koju iznosite, no valja isto tako reći da se, na primjer, u Udinama i nekim drugim furlanskim gradićima može naći sličnih, ponekad i znatno raskošnije opremljenih palača u kojima je zidni oslik daleko kvalitetniji nego onaj »riječki«. No, upravna zgrada tvornice šćera najbolje je što mi imamo i prema takvom se spomeniku treba primjereno odnositi. Riječ je o vizualno vrlo delikatnom i povijesno važnom tkivu sastavljenom od arhitekture, oslika i stucco dekoracije te je na novim korisnicima toga prostora velika odgovornost da novim postavom ničime ne naruše sklad ovog za nas izuzetno važnog spomenika. Očekujemo stoga da će novi postav Muzeja biti vrlo nenaametljiv, diskretan i osmišljen s potpunim poštovanjem prostora u koji ova institucija ulazi.

neka djela uspio sam odrediti njihov datum, a ponekad i moguće mjesto nastanka te time konačno razriješiti pitanje nekih ranijih atributivnih prijedloga. Valja, međutim, imati na umu da je glavnina radova iz Zbirke starih majstora, uz neka kvalitetna djela, ipak osrednje kvalitete te će još jako dugo ostati radovi nepoznatih slikara, kazao je Bolić.

Na samom kraju dotakli smo se i problema s kojima se suočavaju povjesničari umjetnosti u vrijeme epidemije koronavirusa.

- Mi već duže vrijeme radimo po načelima smart workinga tako da nas restrikcije uvedene zbog epidemije nisu previše omele. Naravno, problem je nemogućnost odlaska na teren, jer u povijesti umjetnosti svako istraživanje mora započeti i završiti detaljnom analizom same umjetnine u realnom prostoru i vremenu. Sve drugo svodi se na takozvanu »kabinetsku povijest umjetnosti«, čiji se rezultati u velikoj većini slučajeva pokazuju netočnima ili nedovoljnima. Iako se u posljednje vrijeme može čuti mišljenje da se sve može naći online, to je još jako daleko od mogućnosti koje pružaju biblioteke poput one muzeja Correr, Instituta za povijest umjetnosti pri Fondazione Cini ili Marciane u Veneciji. No, broj knjiga i časopisa koji su dostupni na internetu danomice raste, a i mi našim internetskim stranicama tome želimo pridonijeti, zaključili su.

Jakov KRŠOVNIK